

Pospíšil, Ivo

Heterogenita areálových studií a různé tematické záběry

In: Pospíšil, Ivo. *Areál a filologická studia*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 29-60

ISBN 978-80-210-6471-3; ISBN 978-80-210-6474-4 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128550>

Access Date: 20. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

D. Heterogenita areálových studií a různé tematické záběry

1. Typologie areálových studií: areálová a literárněvědná lingvistika a regionalistika

Sensu stricto areálová studia lze dělit mechanicky na lingvistickou a literárněvědnou část, která transcenduje ke kulturologii, dialogu kultur a sociálním vědám, ale podobné tendence vykazují také lingvistická bádání. Lingvistická areálová studia neboli areálová lingvistika je založena na teritoriálním zkoumání jazykových jevů a na srovnávání jazykových změn v souvislosti s územním výskytem. Takto byla koncipována řada studií, v nichž ve střední Evropě dominantní postavení i v organizačním a metodologickém smyslu sehrála slovenská (zejména bratislavská) lingvistika. Klíčové místo v tom zaujímají tzv. jazykové atlasy, např. český, slovanský a evropský.¹² Zásadní povahy je pětidílný *Český jazykový atlas* vycházející postupně v letech 1992, 1997, 1999, 2002, 2004, 2005, jenž je orientován na zkoumání dialektologie, která má vždy areálový ráz. *Evropský jazykový atlas* začal vycházet v roce 1975.¹³ *Slovanský jazykový atlas*,¹⁴ jehož 4. svazek byl věnován slovanskému zemědělství, uváděl slovenský lingvista P. Žigo roku

12 Viz <http://www.ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-dialektologicke/ukoly/evropsky-jazykovy-atlas.html>; http://www.cas.cz/veda_a_vyzkum/vyznamne_a_zajimave_projekty/humanitni_a_spolecenske_vedy/Cesky_jazykovy_atlas.html; <http://www.teraz.sk/slovensko/p-zigo-slovansky-jazykovy-atlas-by/25909-clanok.html>.

13 Podle již uvedeného zdroje <http://www.ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-dialektologicke/ukoly/evropsky-jazykovy-atlas.html> vyšly: *Atlas linguarum Europae – introduction*. Van Gorcum & Comp. B.V., Assen 1975. *Atlas linguarum Europae – premier questionnaire*. Van Gorcum, Assen – Amsterdam 1976. *Atlas linguarum Europae – second questionnaire*. Van Gorcum, Assen 1979. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.1*. Van Gorcum, Assen 1983. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.1*. Van Gorcum, Assen 1983. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.2*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1986. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.2*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1986. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.3*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1988. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.3*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1988. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.4*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1990. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.4*. Van Gorcum, Assen – Maastricht 1990. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.5*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1997. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.5*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1997. *Atlas linguarum Europae – perspectives nouvelles en géolinguistique*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1997. *Atlas linguarum Europae – commentaires 1.6*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 2002. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.6*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 2002. *Atlas linguarum Europae – cartes 1.7*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 2007.

14 *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas* (Osnovateli R. I. Avanesov et al.), vypusk 4, Veda, Bratislava 2012.

2012 jako užitečný pro politiky, čímž vlastně doložil důležitost areálové lingvistiky pro poznání společenských procesů.¹⁵

Obecně metodologický a širší slovanský charakter mají speciální svazky, které mají více či méně areálový ráz; některé znamenají i velký přínos materiálový a metodologický Klíčová je v tomto smyslu učebnice Pavla Žiga *Historická a areálová lingvistika* (2011) a monografie N. Kiseljovové/Korinové.¹⁶

Jiné je dělení areálových studií podle metodologických principů a převažujícího tematického charakteru. Můžeme si zde uvést podobný příklad vědy, která byla sice už v dávnější minulosti pod různými názvy známa (státověda, Staatswissenschaft, dílem i tzv. vědecký socialismus, u nás ideologicky úzce pojatý a vyučovaný marxismus v různých podobách v letech 1948–1989), ale nově se u nás etablovala podle americko-německého vzoru po roce 1989 – politologie (political science, Politikwissenschaft). Jejím základem byla u nás historie, souběžně také sociologie a sociální psychologie: naši čelní politologové po roce 1989 jsou především školenými historiky, méně filozofy aj. Také areálová studia mají své priority: často vycházejí také z historie (pražská koncepce areálových studií na slavistických a obecněji areálových pracovištích), jinde je základem kulturologie (Fakulta stredo-európskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre), někde lpí na transcendentním filologickém základě (brněnská koncepce filologicko-areálových studií).

Příkladem specifického přístupu je krakovská škola rus(k)ologie. Vnitřní pnutí v tradiční filologické slavistice a jeho vyústění – jak se zdá – se ubírá dvojím směrem. Jedním je nekompromisní prosazení areálových studií, jejichž je filologická slavistika podstatnou, ale přece jen dílčí součástí, druhým je niterná modernizace filologické slavistiky s využitím areálového přesahu směrem k sociálním vědám. Jestliže v prvním případě jde začlenění slavistiky do širšího rámce, v druhém jde o to, aby tento pohyb k rozšiřování startoval právě ve filologické slavistice, neboť se vychází z přesvědčení o klíčovém významu jazyka a z něho vytvářených textů i pro celek areálových studií jako takových.

15 www.teraz.sk/slovensko/p-zigo-slovansky-jazykovy-atlas-by/25909-clanok.html

16 *Pramene k dejinám slovenčiny*. Zost. M. Majtán, J. Skladaná. Veda, Bratislava 1992. *Pramene k dejinám slovenčiny 2*. Zost. M. Majtán, T. Laliková. Veda, Bratislava 2002. R. Krajčovič – P. Žigo: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. UK, Bratislava 2004. J. Dolník, E. Bajzíkova, J. Mlacek, E. Tománková, P. Žigo: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. FF UK, Bratislava 1999. J. Dolník, J. Mlacek, P. Žigo: *Princípy jazyka*. Stimul, Bratislava 2003. *Atlas slovenského jazyka I.–IV.* Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1968–1984. *Český jazykový atlas*. Zv. 1.–4. Red. P. Jančák et al. Naklad ČSAV, Praha 1992–2002. *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas*. Tom 1.–5. Moskva – Beograd – Warszawa – Minsk, 1988–2001. P. Žigo: *Historická a areálová lingvistika*. UK, Bratislava 2011. N. Korina/Kiseljovová: *Areálové vzájomné vzťahy slovanských jazykov centrálnej zóny*. Banská Bystrica 2002. N. Kiselová: *Značenie izogloss raznych jazykových urovneň dlja slavjanskoj arealnoj lingvistiky*. UMB, Banská Bystrica 2003.

Jistěže vedle toho existují i zavedená pracoviště s tradičním pojetím, z něhož se občas jiné koncepce zvedají či generují a tvarují. To vše je možné a pro rozvoj filologické slavistiky zdravé. Jak ukazuje situace v evropské slavistice, a to i v zemích s tradičně silnými slavistickými obory, tento přesah a vytváření nové koncepce slavistiky jsou nutné; snad tak lze při dobré vůli předejít takovým jevům, jako je frontální ústup slavistiky například z německých univerzit (Marburg, Frankfurt, Bonn, předtím i jinde) nebo nápadné mizení etablované bohemistiky ze Spojeného království nebo lektorátů češtiny z jiných univerzit v západní a severní Evropě. To je však především starost české bohemistiky a českého státu, také však celé slavistiky.

Konec filologické slavistiky transcendingící k areálovosti také znamená například vytváření slovansko-neslovanských, resp. slovansko-euroamerických propojení; přirozené je to například v sledování slovansko-germánsko-maďarsko-rumunského celku střední Evropy nebo slovansko-neslovanského areálu východoevropského. Zakládání speciálních kabinetů, např. ruských studií, resp. hungaroslavistiky, jak se o to pokoušíme na Ústavu slavistiky i v rámci občanských sdružení v Brně, je jednou z perspektiv, jejichž význam ukáže až další práce a čas.

V Polsku šel rusista Lucjan Suchanek jinou cestou: v rámci Fakulty mezinárodních a politických studií (Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych) vytvořil katedru rus(k)ologie (Katedra Rosjoznawstwa), která dnes pokrývá celý areál dnešní Ruské federace a v historické dimenzi a kontextově i prostory rozsáhlejší. Rus(k)ologie (rosjoznawstwo, rus. *россиеведение*) studuje areál, tedy například se musí zabývat všemi jazyky, jimiž se zde mluví (a to není zdaleka jen ruština). Brilantním příkladem této koncepce je učebnice *Rosjoznawstwo*.¹⁷ Je napsaná na vědecké úrovni, současně však přehledně a srozumitelně a obsahuje tyto partie: zeměpis, dějiny, jazyk, náboženské denominace, kulturu, literaturu, umění, divadlo, film, hudbu, filozofii, vědu, školství, politiku a společnost (ruská emigrace, ústavní a politický systém Ruska, bezpečnostní politika, stranický systém, hospodářství a masmédiá). Je to moderní učebnice par excellence; podílel se na ní sám iniciátor Lucjan Suchanek úvodem a partií o starší ruské literatuře a ruské emigraci a řada dalších odborníků na různé disciplíny, mj. Andrzej Dudek, Hanna Kowalska, Anna Rażny, Lidia Liburska, Aleksy Awdiejew, Joachim Diec, Marek Czajkowski aj.

Je zřejmé, odkud vše vyšlo: jednak z polské tradice filozoficko-politologického pohledu na Rusko a celkového geopolitického zájmu, nepochybně také z koncepce tzv. emigrantologie, kterou Suchanek poprvé předložil na 12. mezinárodním kongresu slavistů

17 Wprowadzenie do studiów and Rosją. Podręcznik Akademicki. Pod redakcją Lucjana Suchanka. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

právě ve svém domovském Krakově. Ať již s ní souhlasíme, nebo jsme k ní skeptičtí a máme pochybnosti, byl to pozoruhodný pokus vydělit areálově jeden z podstatných jevů právě slovanského světa a začlenit jej do studia emigrace a imigrace jako jevů typických právě pro přelom tisíciletí, jenž jako stěhování národů v raném středověku mění tvář Země. Takové snahy vyvolávají kritiku těch, kteří to pokládají za povrchní, ale každá věda či seskupení věd má své vnější a vnitřní okruhy, které jsou úzce propojeny; proto například úvahy Dionýze Ďurišina nebo Lucjana Suchanka neprotiřečí filozofickým kontemplacím či antropologicko-hermeneutickým spekulacím. Rusologie L. Suchanka a jeho kolegů má již řadu publikačních výstupů, jichž je přítomná učebnice syntézou. Právě tyto publikace ukazují, že prostorové koncepce vytvářejí nejen nezbytný rámec, ale metodologické předpoklady hlubinným, duchovědným studiím.

Problémem ruské inteligence se zabývá sborník *Inteligencja – Tradycje i Nowe Czasy*.¹⁸ Důležitost tématu i knihy je hned zřejmější, když si uvědomíme, že samo slovo „inteligence“ ve významu společenské vrstvy či skupiny je – nehledě na latinskou etymologii – ruského původu (angl. intelligentsia na rozdíl od intelligence, tedy intelligence jako vlastnost, informace, přeneseně tajná služba), neboť právě zde se jako nezávislá entita od poloviny 19. století formovala. Tomuto fenoménu se věnovali předtím spíše na Západě.¹⁹ První oddíl shrnuje genezi a funkci inteligence, druhý její dějiny a třetí místo inteligence v „nové době“. Mezi tématy jednotlivých studií najdeme např. gnostickou inteligenci, tzv. konec inteligence, inteligenci a lid, filozofii P. J. Čaadajeva, Vjač. Ivanova, N. Berďajeva, L. Čukovské a A. Zinovjeva, pozoruhodné jsou také studie o židovské inteligenci.

Kniha Joachima Diece *Cywilizacje bez okien*²⁰ vychází z kulturologické koncepce N. Danilevského, jejíž předchůdce nachází u G. Vica, Ch. Fouriera, G. W. Leibnize, J. G. Herdera, H. Rückerta, u slavjanofilů, A. Grigorjeva, F. Palackého a A. Gurowského. V otevřeném diskursu probírá koncepci uzavřených civilizačních monád, jak se postupně projevovaly v pojetích K. Leontjeva, Gustava Le Bona, Erasma Majewského, ale také Oswalda Spenglera, A. Toynbeeho, Lva Gumilova, Samuela Huntingtona a Pitirima Sorokina. Současnou epochu autor charakterizuje jako nepřehlednou: většina současných náboženství například překračuje civilizační hranice; ještě zásadnější otázkou je, zda lze vůbec srovnávat jednotlivé civilizace, když jejich kulturní jazyky a kategorie jsou nepřes-

18 Интеллигенция – Традиции и новое время. Pod redakcją Hanny Kowalskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.

19 Intelligentsia in the Interim. Recent Experiences from Central and East Europe. Red. Fiona Björling, Slavica Lundensia 14, Lund 1995.

20 Teoria Mikołaja Danilewskiego i późniejsze koncepcje monadycznych formacji socjokulturowych. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.

nosné. Odpovídá na to kladně v tom smyslu, že právě komparace může objevit společné intelektuální paradigma.

Dobrym příkladem tohoto průniku je sborník *Картина мира и человека в литературе и мысли русской эмиграции – Obraz świata i człowieka w literaturze i myśli emigracji rosyjskiej*.²¹ Pozoruhodný úvod k publikaci vytvořil ruský emigrantský spisovatel Jurij Družnikov²²; první oddíl je o emigraci a vidění světa, kam přispěli mimo jiné Sofja Bogatyrjova, Bazyli Białokozowicz, Lev Anninskij, Naftolij Bassel, Bronisław Kodzis, Anna Woźniak aj., do oddílu o náboženství, národě, ideologii a politice Anna Ražny, Joachim Diec, Andrzej Dudek a Lidia Limburska, do třetího oddílu, který byl věnován Vladimíru Maximovovi, např. Igor Vinogradov, Alexandr Ananičev, Viktor Lipatov aj., do partie o díle Jurije Družnikova např. Lola Zvonareva a Lucjan Suchanek, do kapitoly o emigrantském tisku Ljudmila Gluškovskaja, Valerij Dudarev a Sergej Teljuk.

Ještě konkrétnější tematický záběr má monografická studie Agnieszky Malské-Lustig.²³ Je však škoda, že se autorka opírala takřka výlučně o rusky a anglicky psané materiály a sekundární literaturu, jinak by jí neunikla pradávna kniha Dietera Bodena *Amerika im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts* (Hamburg 1968), která ji mohla inspirovat zejména pro prvních 38 stran, kde se pojednává o Rusku a Americe, o evropské emigraci a Americe v ruském písemnictví, resp. tradicích tohoto obrazu. Již titul její knihy však směřuje k ryzí současnosti, a to k dílům A. Solženicyna, A. Zinovjeva, V. Maximova, V. Někrasova, resp. A. Aksjonova, S. Dovlatova aj. Zabývá se také psycho-sociologickým jevem ruského emigranta jako univerzitního profesora (takto působila řada ruských autorů, kteří předtím neměli s akademickým prostředím žádné zkušenosti).

Lidia Macheta ve své knize²⁴ srovnává středověkou mnišskou akedii (acedii, unylost) a moderní zbytečnost (лишность) ruského intelektuála (inteligenta) 19. století, jak je fixován mj. v ruské literární klasice. Na pozadí analýzy akedie prezentované literatu-

21 Pod redakcją Andrzeja Dudka. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

22 Metoda Jurije Družnikova (Юрий Дружников: Книги и судьба. Рекомендательный библиографический указатель. Ульяновская областная библиотека для детей и юношества. Библиографический отдел. Ульяновск 2002. Юрий Дружников: Узник России. По следам неизвестного Пушкина. Роман-исследование. Трилогия. „Голос-Пресс“, Москва 2003). Viz naši rec. in *Slavica Litteraria*, X 7, 2004, s. 156–157.

23 *Ameryka oczami emigrantów rosyjskich trzeciej fali*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

24 *Demon południa i zafałszowanie egzystencji. O macedii starożytnego mnicha i zbędności inteligenta rosyjskiego XIX wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

rou v podobě polední akedie (unylosti) se tzv. zbytečnost ruského člověka 19. století jeví jako hlubší, než se myslelo a myslí, tím, že zasahuje samu jeho podstatu. Akedie a zbytečnost jsou dva pojmy pro jeden způsob bytí, dvě stránky existenciální falzifikace; zatímco akedie (unylost) je existenciální falzifikace nahlížená ze vztahu člověka a jeho duše (pseudoduchovnost), zbytečnost (лишность) podobně nahlíží vztah člověka k sféře axiologických realizací (pseudokreace).

V knize Andrzeje Dudka²⁵ se sledují ruské spory kolem kultury plebejské, lidové a elitní; v tvorbě ruského symbolisty Vjačeslava Ivanova se analyzuje právě paměť jako znak uchování kultury, jejímiž vehikuly jsou symbol, mýtus a jazyk, hodnotový (axiologický) systém a člověk jako spolutvůrce a participant kultury. Klíčem k tomu je u Vjač. Ivanova pronikání k cizím, starým textům jako způsob chápání různých kulturních formací.

Rusologická koncepce krakovského centra je z mnoha důvodů inspirativní: pro projekty, které studují například žánrové typologie má neocenitelný význam jako disciplína studující časoprostorové transformace kultury v komplementárním průniku, jejímž jsou žánrové transformace podstatnou součástí. Nemluvě ovšem o celkovém pojetí, které – kromě vědecké (metodologické) průraznosti – má výrazné pedagogicko-pragmatické dimenze.

Ve sféře středoevropské areáologie a terminologie se nabízí známý čtyřúhelník česko-slovensko-maďarsko-polský nebo úže česko-slovensko-maďarský.²⁶ Základním problémem jakékoli vědy je vytvoření terminologie, tedy schopnost zformovat aparát k přesnému uchopení zkoumaného objektu nebo problému a umět jím komunikovat a dorozumět se. Například ve sféře literární vědy jsou známy pojmy, které mají v různých jazycích a národních literaturách různé významy, je za nimi jiná realita: i tak banální slova jako román, povídka, novela apod. mají v každé národní literatuře své vlastní významy; často se jevy, které označují, významně liší i jazykově (pol. powieść, angl. novel, franc. roman – vedle toho angl. varianta „romance“, tedy román s dobrodružným nebo

25 Wizja kultury w twórczości Wiaczesława Iwanowa. Образ культуры в творчестве Вячеслава Иванова. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.

26 Viz naše studie Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) troj(čtyř)úhelníku. In: Třináct let po/Třináct rokov po. Brněnské texty k slovakistice IX. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006, s. 222–229. Problémy terminologie a střední Evropa. In: Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: Ištván Käfer, Ivo Pospíšil, red. Erika Sztakovicsová. Vydanie podporil IVF 21110172 Academic discussion on history, culture and religion of Visegrád nations: new directions. Gerhardus Kiadó. Vydané v spolupráci s Kabinetom hungaroslavistiky Ústavu slavistiky FF MU (Brno) a Českou asociáciou slavistov, Visegrád Fund, Segedin 2012, s. 45–57.

milostným syžetem, k tomu může přistoupit např. pojmový řetězec „roman“, „novel“, „novella“, „powieść“, „повесть“, „pověst“, aby se věc ještě více zauzčila, zkomplikovala).

Nelze to změnit, neboť fyziognomie jazyka jako dominantní znak národa je úzce spjata s realitou, kterou označuje; lze však pojem vysvětlit, perifrasticky vystihnout jeho proměnlivý a historicky a smyslově konkrétní význam tak, aby se odborníci mezi sebou dorozuměli a pochopili, jaké tyto diference jsou.²⁷ Realita literatury je dána a nelze ji bez-
trestně měnit; stejně tak je dána terminologie, jež této realitě odpovídá; tu také nelze měnit, aniž se měnila podstata označovaného předmětu nebo jevu. Prostě to tak musí zůstat.

Brněnský projekt *Encyklopedie srovnávací literárněvědné metodologie a teorie* (jeho výstup asi roku 2014) je právě založen za absenci takových srovnávacích kompendií, které většinou vycházejí z pouhého slovníkové významu termínu, jako by to byla slova běžného jazyka. Jenomže termíny jsou především slova jednoznačná, a proto řada jazyků přistupuje raději k využívání internacionalismů, u nás většinou greko-latinského původu, jež nejsou zatíženy běžnými domácími významy: takto postupují mimo jiné i slovanské jazyky a to je jejich výhoda.

Termíny jsou v tomto smyslu srovnatelné, ale nikoli identické, neboť reflektují seskupení konkrétních textů. Nelze tedy tyto jednoznačné termíny označující konkrétní stavy nebo předměty či jevy té nebo oné národní literatury, jež je jejich jedinou realitou, pouze slovníkově překládat, ale spíše explikovat a interpretovat na srovnávacím, tedy komparativním základě.

Jsou prostě reality, které se nepodařilo unifikovat nebo jinak globalizovat, tedy zbavit svérázu, jenž se vždy znovu z hloubi objevuje: k nim patří z jiné oblasti také kategorie národa. Jakmile se někdy ve vrcholném středověku zrodila, nejprve pozvolna, zastiňována ještě feudálními, zemskými a lénními poměry, v nichž „natio“ ještě neznamenalo něco dominantního, neboť to bylo spíše vlastnictví a náboženství; „natio“ se dere na výsluní a k vrcholu v renesanci, kdy se definitivně konstituuje v podobě národního státu. První je v Evropě Francie, která se takto koncipuje již v hlubokém středověku: proto se ve francouzském pojetí „nationalité“ identifikuje s „citoyenneté“, tedy národnost či národ s občanstvím: Francouzem je každý, kdo je občanem Francie. Jinde se mezi těmito dvěma pojmy rýsuje ostrá čára: v jednom státě s jednotným občanstvím se mohou setkávat různé národy, jeden dominantní či majoritní, další minoritní mající k majoritnímu různě

27 Viz naši studii *Teaching Literature at Universities and the Bologna Declaration (Literary Encyclopaedias and Dictionaries in University Teaching)*. Obdobja 25. Metode in zvrsti. Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Literature in Education – Aims, Content, Methods. Литература в процессе обучения – цели, содержание, методы. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana 2008, s. 211–218.

ný vztah a hájící svá práva. Jeden stát, v němž je více národů, je již tímto faktem na počátku postupné dezintegrace, jež se může realizovat postupně nebo poměrně rychle, ale v každém případě k ní jednou zákonitě musí dojít: každé etnikum ve smyslu „natio“ chce svá práva ochránit co nejlépe, a to se mu může podařit pouze v samostatném národním státě. Tak tomu bylo od renesance a vše vyvrcholilo v revolučních nacionalismech 19. století a ještě výrazněji po roce 1918. Například mnohonárodní habsburská říše, po roce 1867 dualitní Rakousko-Uhersko se nakonec rozpadla na nástupnické státy, ale ani ty nebyly národně homogenní a to bylo také prvopříčinou jejich rozpadu na konci 20. století (Československo, Jugoslávie). Všechny procesy od roku 1989, které v Evropě probíhaly, směřovaly k obnově rovnováhy podle starého modelu národního státu, který by byl domovem nejlépe jen jednoho etnika. Sem také směřuje úsilí současného Maďarska, tedy nějakým způsobem scelit prostor obývaný maďarským etnikem v Maďarsku, ale také v jiných státech, zejména na Slovensku, v Rumunsku, na Ukrajině, v Srbsku a Chorvatsku, ale i jinde, zejména však právě v zemích sousedů, kam zasahuje kontinuální maďarské osídlení. Etapy tohoto scelování jsou postupné. Byly iluze o tom, že Evropská unie tento stav změní, že – jak se kdysi módně tvrdilo – doba národních států je pryč, že nás čeká jednotná Evropa a tzv. euroregiony, které zásadně naruší dosavadní hranice národních států, a pomohou tak via facti odstranit ohniska bývalých konfliktů a napětí. Ukázalo se však, že tato představa je zcela utopická: vše naopak směřuje k národní vyhraněnosti a to se začíná týkat nejen střední a jihovýchodní Evropy, tedy tzv. postkomunistických zemí, ale také např. Belgie, Velké Británie, dílem i Španělska a také USA. Ani tzv. komunistický režim, proklamující internacionalismus, nebyl schopen překonat národní náboženské snahy, národovectví a nacionalismus, jak různě se tyto jevy nazývají, tedy vidění světa v kategoriích národa, etnika, národního státu. Příkladem budiž Slovensko: cílem komunistů v každé době bylo v podstatě vždy, veřejně nebo skrytě, samostatné Slovensko, často pod různými maskami (sovětská republika, součást SSSR, součást československé federace, konfederace, svrchovanost a potom úplná samostatnost) a také dodržování náboženských specifik (zlé jazyky tvrdily, že i předsednictvo Komunistické strany Slovenska se dělilo na katolíky a evangelíky). Právě měla cíle podobné, jen s jinými spojenci a v jiné době, takže obě se v tom historicky doplňovaly: ač protikladné ideologicky, nacházeli společné opěrné body v úsilí o národní a státní samostatnost. Ani liberalismu a ekonomické a hlavně finanční globalizaci se to zatím nepodařilo a vzhledem ke krizím nejsou jejich vyhlídky nejlepší. Lze tedy s „archaickou“ kategorií národa jen pracovat se zájmy národních států, etnik, majoritní a minoritní společnosti, tzv. národnostních menšin apod. pokud možno sladovat, harmonizovat, nacházet pochopení

a zlepšovat vzájemnou komunikaci, vysvětlovat, diskutovat apod. Ani to není ovšem všelék na nemoci současného světa: záleží totiž hlavně na tom, jaké konečné či maximalistické cíle jednotlivá etnika a národní státy a jejich politické reprezentace mají: zda chtějí žít v souladu s jinými, nebo chtějí své zájmy prosazovat až do krajnosti i za cenu konfliktů politických, ekonomických i vojenských. Existence Evropské unie by mohla být jistou plochou či prostorem v této harmonizaci, ale nezdá se, že by na tuto roli byla v současném stavu připravena: dosud centrální místa EU nevyřešila ani jeden podstatný konflikt tohoto druhu ani se o to vlastně seriózně nepokoušela u vědomí jeho složitosti; všechna opatření jsou tu dočasná, jejich cílem je spíše oddálit nevyhnutelné: to se týká například problematiky Balkánu, ale i maďarských postojů ve střední Evropě, které spolu nesouvisí jen zdánlivě a často se na ně také analogicky poukazuje.

Nejsme v pozici, že bychom znali nějaké generální řešení těchto problémů, které spočívá v hluboké minulosti, zřetězených událostech a jejich konsekvencích, ale sblížování nebo komunikační plocha se hledají: již v minulosti bylo nejednou ukázáno na úlohu katolické církve a komunikačního prostoru křesťanství vůbec; naznačený význam terminologie a její explikace je také jedním z možných nástrojů, jež by mohly vzájemnou komunikaci ulehčit. Sjednocování Evropy je proces, jehož završení je velmi daleko, a proto bychom měli postupovat pomalu, obezřetně tak, abychom realizovali jen věci, které se vžily a k nimž se došlo organicky za všeobecného konsensu: takové výsledky jsou vždy nejtrvalejší: to se týká i např. státních a etnických hranic (např. schengenský prostor, který byl vytvořen rychle, má své slabiny a řada států, včetně Německa a Rakouska, se snaží jeho platnost všelijak omezovat nebo kompenzovat zrušením hraničních kontrol, např. zaváděním systematických kontrol v těsně příhraniční oblasti nebo dokonce v podobě snahy o obnovu tradičních hraničních kontrol s tím, že hraniční státy schengenského prostoru to nejsou schopny vykonávat řádně: to ukazuje na to, že vytvoření tohoto prostoru bylo sice výsledkem ekonomických zájmů a tlaků, ale nevycházelo ze stavu vědomí populace). To jsou chyby nebo unáhlenosti a nedomyšlenosti, jež by proces evropské integrace mohly značně zkomplikovat. Evropa je území zbrázděné staletými konflikty, které sahají až do antiky: k tomu nelze nepřihlížet, a proto hledání mechanických analogií v USA nebo Kanadě, např. v oblasti národnostní politiky, multikulturalismu apod., není funkční. Jednou ze snah o otupování konfliktních hrotů je nezamlčování těchto problémů, odmítání jejich tabuizace pod záminkou political correctness, tedy historie a jejich sporných míst a různosti jejich výkladů. Ponechejme každému, co jeho jest, a snažme se vysvětlovat jiné pozice a říci si stanoviska a to, proč jsou zastávána. K tomu slouží i to, že se často ostré bilaterální spory mohou řešit v širších rámcích.

Opodstatněnost česko-slovensko-polsko-maďarského čtyřúhelníku, jak jsem o ní již psal²⁸, tedy přirozené, historicky zdůvodněné specifikum všech jeho čtyř komponent, verifikovaly dějiny a od roku 1993 i milosrdný čas; v této nové situaci, kdy se z trojúhelníku s vnitřně diferencovanou jednou stranou stal definitivně čtyřúhelník, jsme si uvědomovali jednak to, že z ní vznikaly a vznikají nové pokusy o integraci, nové sbližování, jednak ovšem i nové konflikty, rezistence a eventuální nedorozumění. S rizikem, které se hodí k této delikátní situaci, hájím tezi, že neexistence československého státu, ať již v jakékoli podobě, měla ovšem své závažné geopolitické důsledky, byť zatím skryté; na to se již tehdy upozorňovalo, ale tyto hlasy byly náhodně nebo záměrně oslyšeny; tato změna měla jistě svou celoevropskou a tím zprostředkovaně i jistou světovou dimenzi a rezonanci, ale především zapůsobila povlovně, ale jistě na středoevropské poměry: ukázala na nestabilitu versailleského, resp. v revidované podobě jaltského uspořádání. Tomu se ani filologové, zejména ti, kteří usilují o transcendenci svého oboru směrem k sociálním vědám, nemohou vyhnout. Jsme pro otvírání problémů než pro jejich umělé uzavírání a retušování; v tomto smyslu byl například rozpad či rozdělení nebo rozbití československé federace aktem bolestně pozitivním i ve smyslu nového uvědomění emancipace a svébytnosti Čechů a Slováků, ale také dalších členů zmíněného čtyřúhelníku. Znovu tedy hájím tezi, že rozpad Československa působil mnohem komplexněji, než se obecně soudí, nebo než je připuštěno soudit, neboť jde o věci delikátní. Všichni čtyři členové tohoto čtyřúhelníku si znovu uvědomili své dějiny, nemožnost je měnit v jejich diachronní dimenzi, ovšem také fakt, že, jak zpívají Jiří Voskovec a Jan Werich, nic není definitivní; rozkolísání geopolitického, a tím i jazykového a obecně kulturního prostoru, může být někým chápáno jako negativní, ale jako každá věc má nejméně jednu pozitivní stránku: znovu, již poněkolikáté, obnažil v plné nahotě politicko-kulturní problém středoevropského prostoru.

Právě rozpad Československa v roce 1993 vyzvedl některá pozapomenutá vývojová paradigmatata, např. sbližování, byť spíše okrajové, slovensko-polské, které jsem zaznamenal i v rámci filologických vědeckých konferencí, resp. rozporuplné sbližení slovensko-maďarské. Je to také proto, že problematika česká je vázána na další středoevropský komponent více než jiné jeho složky, tedy na prvek německo-rakouský. Nicméně o těchto přirozených tendencích psal ve svých pamětech i A. Pražák a týkaly se ovšem doby meziválečné, resp. těsně předválečné, tj. druhé poloviny 30. let 20. století. V souvislosti se skandálem kolem Pribinových oslav v Nitře a důležitosti česko-slovenského tématu

28 Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) troj(čtyř)úhelníku. In: *Trináct let po/Trináct roků po. Brněnské texty k slovakistice IX.* Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006.

píše: „My na Slovensku snažili jsme se zapůsobit výchovou ve škole i extenzemi v obcích. Sám vykonal jsem na sta přednášek po celém Slovensku a v debatách jsme si objasňovali hlediska a namnoze se i shodli. Ovšem že to často bylo jen pro chvíli. Připadalo mně to někdy tak, jakoby na sních zasvítilo slunce. Sníh po tu dobu, co jsem mluvil, roztával, ale pak byl chladným sněhem dál. Kdykoli jsem mluvil na veřejnosti nebo v soukromí, uznávali Slováci, že jen společně se udržíme, když jsem pooděšel, odlučovali se a trvali na izolaci.“²⁹

Osobně jsem si ve studiích o tomto středoevropském trojúhelníku nebo čtyřúhelníku a právě v kontaktu s obtížemi terminologie vždy vážil a vážím koncepcí maďarského slovakologa a našeho partnera a účastníka četných konferencí na středoevropská témata Istvána Käfera, které vyložil několikrát, zejména od 90. let 20. století, a podložil svými výzkumy období předcházejícího; mimo jiné v jednom ze svazků *Brněnských textů k slovakistice* měl jeho příspěvek na toto téma značný, byť rozporný ohlas.³⁰

Opíraje se o jeho článek v časopisu *Impuls*, mohu jeho názor shrnout tímto výrokem: „Naša súčasná situácia je zvláštna. Slovenské kultúrne dejiny boli poldruha storočia nútené vytvoriť si v konfrontácii tu s maďarskými, tu s českými, tu s československými, tu se socialistickými a rôznymi –istickými vlastné suverénne kultúrne dejiny. Dnes následnícké krajiny stredovekého Českého, Polského a Uhorského kráľovstvá majú z tohto hľadiska jednoduchšiu situáciu, avšak všetky vzťahy medzi národmi nesú v sebe spoločné regionálne problémy.“³¹ Jde o článek o společné modlitbě maďarských a slovenských biskupů za vzájemné odpuštění, k níž došlo v ostráhomské bazilice 29. června 2006. Výchozím patosem jeho koncepce i v tomto článku je historicita společného státu Maďarů a ostatních národů v Uhersku, tedy snaha nevytrhávat z historického uherského rámce vlastní izolované národní entity, ale spíše akcentovat společné hodnoty. Badatel dokládá tuto maďarsko-slovenskou vzájemnost, odhlížeje od všeho, co diskriminačně tento vztah deklasovalo, i když to nepopírá: společná místa nachází mimo jiné v takových osobnostech, které měly nadednický dosah, jako byli Alexander Rudnay, Pétér Pázmány, Matej Bel a desítky dalších, jež patřily do dějin Uherska a byly Maďary i Slováky. Existen-

29 A. Pražák: *Politika a revoluce. Paměti*. Academia, Praha 2004, s. 39.

30 Tato část příspěvku vychází ze zkrácené pasáže naší stati *Úvaha k česko-slovensko-maďarsko-(polskému) troj(čtyř)úhelníku*. In: *Třináct let po/Trináct rokov po. Brněnské texty k slovakistice IX*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2006, s. 222–229, a opírá se také o výsledky naší práce *Slovenská, česká a polská literatura, globalistická regionalistika a euroregiony*. In: *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakistice VI*. Eds.: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Slavistická společnost Franka Wollmana a Ústav slavistiky FF MU, Brno 2004, s. 135–146.

31 *Impuls*, 2006, č. 3, s. 86.

ce tří středověkých střeoevropských království je nepopíratelná: ale uvědomme si, že ve středověku šlo o feudální státy, nikoli o státy národně založené; tu převažoval zemský princip, nikoli princip etnický. Uvedu to raději – na moravské půdě – na příkladu Zemí Koruny české; jejich sepětí s Římskou říší národa německého je ovšem známé, tedy onen široký geopolitický rámec; současně však Markrabství moravské se až do 19. století cítilo spíše podle principu zemského – k čechizaci slovanské Moravy dochází definitivně až v průběhu nacionalismů, slavismů, antislavismů a národních obrození a tvrzení, že Slované na Moravě jsou rodem Moravané, ale národností Češi trvaleji platí až u F. Palackého v *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* (ten podtitul se novějších vydáních z nějakých důvodů vynechává). Co je však nepopíratelné, je dominance jednoho etnika, které přebralo z mocensko-vojenských důvodů úlohu státotvůrce; víme, že do této polohy se Slovanům příliš nechtělo, to je historicky dáno; to však neznamená, že Slované své státy neměli nebo že byli civilizačně a kulturně níže: jen příliš zdůrazňovali jiné aspekty lidské existence. K tomu říká Frank Wollman v *Slovesnosti Slovanů*: „Srovná-li se s charakteristikou Slovanů ze zprávy Prokopiovy Tacitova charakteristika Germánů, zvláště poslušnost k jedinému králi, ctnosti společného soužití, dostává se tím pravděpodobně u starých Slovanů povahová základna individualistická a u starých Germánů celkem kolektivistická. Toto kolektivum jeví se Slovanům cizí, jak snad dosvědčuje jazykozpytná sounáležitost gotského thiuda ve významu lid, něm. deutsch, praslov. *tjudjь (štuždь), českého cizí, pol. cudzy, slov. tuj, srbochorv. tudj, rusk. čužoj, bulh. čužd atd. Tato osudná a osudová povaha je tedy dána skutečností; sotva by bylo možno vyložit ji jen zpomalením vývoje, zaostalostí, stejně jako ekonomicky, historicky, biologicky, geograficky atd.; z povahy celkem neměnné tak, jako jsou v říši ostatního tvorstva zvířata samotářská a stádní – plyne delší trvání velkorodiny, rodů, plyne neschopnost zakládati státy, tedy vyšší civilizační celky, v nichž zaniká jednotlivec a rod v kolektivu, představovaném např. knězem (tj. knížetem, z něm. kuning) a králem (ze jména Karla Velikého).“³²

V názvu Magyarország, který můžeme přeložit také jako Uhersko, se zračí úloha dominantního, státního národa, který jako původní kočovné etnikum vtáhl do Evropy, obsadil Panonii a přilehlé oblasti, přispěl (ale asi – jak připouští moderní historie – nikoli rozhodujícím způsobem) k zániku Velké Moravy, v dalším výboji na západ byl zastaven a zachoval svou identitu přijetím křesťanství, stejně jako někteří západní Slované.

32 F. Wollman. *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, s. 5–6, v reedici Frank Wollman: *Slovesnost Slovanů*. Eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Střeoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. Red.: Eva Niklesová, redakční spolupráce: Natálie Čuveleva. 2. vyd. (1. vyd. 1928). TRIBUN EU, Brno 2012, s. 71.

Käferova koncepce je vstřícná, hledá styčné body, aniž pomíjí rozdíly, kontroverze, spory, diskriminace, potlačování, násilí apod. Dějiny měnit nelze, lze jen zmírňovat jejich dopady na člověka a ovšem měnit současnost a tím i budoucnost. Uhersko bylo jistě i státem Slováků, stejně jako Ukrajinců, Rusínů, Chorvatů, Poláků a Rusů, ale již jeho název reflektoval dominanci jednoho národa, stejně jako Rakousko ukrývalo po svou střešou postupně se zmenšující Země Koruny české, ale ve svém oficiálním názvu již české etnikum neobsahovalo, i když rakouský a později rakousko-uherský císař byl i králem českým, uherským, ale nikoli slovenským. Když jsem kdysi o Bělorusech napsal, že neměli vlastní národní stát, někteří běloruští kolegové se ohradili, že jej měli, a na dotaz, jak se jmenoval, nemohli odvětit jinak, než Rzecz pospolita: v tomto názvu se však zračí „United Kingdom“ dvou národů, rozhodně však nikoli Bělorusů. To znamená, že v tomto státě žili, že mu přinášeli hodnoty, ale dominantním národem byli Poláci spolu se zčásti nebo úplně popoštěnými a pokatoličtěnými Litevci, resp. bývalou východoslovanskou šlechtou.

Historická práva odděloval od statu quo v průběhu první světové války i T. G. Masaryk, tedy není nijak ponižující, že národ nevytvářel, resp. ani nemohl vytvářet stát, protože mu to nebylo silnějšími dovoleno, tedy své středověké království. Dominantní etnikum tuto iniciativu neumožnilo a on se mohl zapojit jen do jím vytvářených struktur, podílet se na jejich dalším budování, vytvářet společně se všemi nové hodnoty, nebo hledat cesty – například v rámci nacionálních hnutí 19. století, tedy národních obrození – k národní emancipaci až k utváření vlastního státu nebo jiných států, kde bude hrát – někdy ovšem i s nechtutí – významnější úlohu.

Někdy se nám ostatním – méně Polákům, ale více Maďarům a Čechům – zdá, že slovenské zdůrazňování slovacity, slovenskosti v minulosti, za prvních Slovanů, za Velké Moravy i za Uherského království zdá upřílišněné a ahistorické; zdá se nám předčasné mluvit v raném středověku o Slovácích jako o moderním národě (etymologie „Slověné“ jako Slováci je opět ahistorická: jde prostě o slovanské obyvatelstvo Velkomoravské říše, samozřejmě to jsou předchůdci dnešních Slováků či Moravanů, kteří se později prohlásili za Čechy; to, že se ze Slověnů stali Slováci, znamená jen to, že chtěli odlišit obecné pojmenování pro Slovany od pojmenování svého konkrétního slovanského kmene: podle Nestora žili v oblasti dnešního Novgorodu Velikého také Slověné, Slovenci, po našem Slovinci – také kvůli rozlišení – jsou jižní Slované: je to tedy obecné pojmenování pro konkrétní slovanský kmen; z toho vyvozovat jeho stáří nebo nějakou jinou prioritu včetně ztotožňování moderního národa se středověkým etnikem je opět ahistorické), stejně jako o Maďarech, Polácích nebo Čěších – spíše o jejich etnických předchůdcích; někdy se nám zdá úporná slovenská snaha zdůrazňovat slovenskost Jána (Jana) Kollára

nebo Pavla Josefa Šafárika (česky Šafaříka) jako nadbytečná, ale z jejich hlediska tomu tak není.

Jinak řečeno: důležité není měnit názory, bojovat nebo se přizpůsobovat, ale vzájemně spolu mluvit, naslouchat si a snažit se pochopit důvody toho druhého; možná tím lépe pochopíme i důvody vlastní a jejich relativní platnost.

Klíčový problém tedy netkví jen v terminologii, tedy v tom, co někteří této Käferově koncepci vytýkají: neexistenci maďarského pojmu pro Uhersko. Käfer se opět snaží vyjít vstříc v rámci své hungaroslovakologie pojmem *Magyarhon*, tedy něco jako maďarská vlast, ale ani tento pojem nenahrazuje pojem „Uhorsko“, protože opět obsahuje jednoznačný etnický komponent. Dějiny, které jsou reflektovány v názvosloví, nelze změnit a my Středoevropané nemusíme, jak už jsme uvedli, ve všem napodobovat proslulou *political correctness*. Mnohem cennější je, když si uvědomíme, jak dějiny reálně, bez retušování probíhaly, když si uvědomíme nespočetné křivdy, jež se děly, diskriminace, k nimž docházelo, potlačování, které vedlo k stavu oboustranné nespokojenosti, a zdůrazníme, jak se o to leckdo snaží, spíše styčné body a průniky, spíše sdílení než rozdělování, aniž bychom rýsovali „tlusté čáry“ za dějinami. I když tak novým sporům nezabráníme, ani jim pravděpodobně zcela nepředějdeme, vytváříme prostor k jejich zředení, k jejich zraционаlnění.

Po listopadovém převratu roku 1989 se výrazně oživily aktivity, které byly spojeny s lokální a regionální kulturou. Navázalo se v tom na období Rakouska-Uherska a první Československou republiku a zdálo se, že jde spíše o doplnění mezery, která tu přes čtyřicet let zela, že jde trochu o staromilství, jež časem vyprchá. Postupně se však ukazovalo, že tato aktivita může být velmi časová a potřebná zejména v souvislosti s přistoupením k EU a se vznikem euroregionů překračujících hranice národních států. Takto například uchopil odkaz Ondry Lysohorského pražský lingvista Jiří Marvan: je dílo tohoto lašského barda a experimentálního lingvisty a básníka okrajové, nebo je v něm i nadčasový prvek oslovující Evropu regionů, národních minorit a malých jazyků?³³

Principiálně jde o to, aby regiony byly objevovány nejen synchronně, ale také diachronně. To je ovšem spjato s několika metodologickými posuny důrazu. Základním problémem chybného přístupu k nuancím integrace je převaha synchronie, v jejímž znamení probíhalo v podstatě celé 20. století. To je do značné míry zásluha lingvistiky a českého meziválečného strukturalismu, zvláště Pražského lingvistického kroužku, s jeho pojmy

33 J. Marvan: Lysohorského lašský projekt – daň době minulé či odkaz pro budoucnost? Příspěvek k záchraně jazykového euroregionu. In: Okraj a střed v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta – katedra bohemistiky a slavistiky, red. Marie Čechová, Dobrava Moldanová, Zora Millerová, Ústí nad Labem 2003, s. 282–291.

struktura a funkce; v literární vědě se prosazovala přísná depsychologizace, obecně pak synchronie, jejíž hegemonii narušovala jen někdy historičtěji pojímaná komparatistika. Restituce významu diachronních sond ukázaly již dříve výzkumy literárněhistorických epoch, v nichž se nacházely spojitosti mezi jednotlivými poetickými systémy (baroko – futurismus, sentimentalismus – postmoderna). Současně tato nová situace předpokládá kultivaci areálového či zónového nebo prostorového studia, v němž filologie a kulturologie mají klíčové místo. Zde odkazujeme k některým sborníkům včetně již citovaného ústeckého a zejména k brněnskému projektu Kabinetu areálových studií, komisi doktorského studia teorie areálových studií a brněnsko-vídeňskému projektu střední Evropy.³⁴ Tedy docenění diachronie a areálové studium jsou těmi metodologickými pákami, které vycházejí vstříc novým evropským pohybům, jež jdou nyní razantně kupředu, až se možná jednou budeme divit. V této souvislosti nabývají na významu a v novém světle se jeví dříve zasuté regionální projekty, zvláště ty, které mají přesahy, týkají se podstatných kulturních oblastí a nosných tradic, které je nutné znovu vyzvednout ze stínu zapomnění. Jde například o regionální almanachy a projekty shrnující literární aktivitu.

Podívejme se na dvě slovenské literární aktivity v širších souvislostech známého česko-slovensko-polského triangu. Odhlížím přitom od vnitřně slovenských animozit, neboť i na Slovensku – stejně jako v českých zemích – existují v obecně kulturní oblasti dobře známé frontové linie a nechtějí zmizet – to je mi v obou případech líto.

Spolek slovenských spisovatelů a další instituce vydaly na Filozofické fakultě Univerzity Konštanína Filozofa v Nitře roku 2000 pozoruhodnou knížku: *Život a dílo Petra Jaroša* (Nitra 2000). Kdo by si nepamatoval jeho knížku *Tisíciletá včela* (*Tisícročná včela*) a úspěšně Jakubiskovo filmové ztvárnění? Jaroš je však mnohem složitějším spisovatelem a rozhodně není homo unius libri. Lze o něm říci, že je dokladem souboje slovenské literatury se schémata minulosti i s tradicionalistickou orientací: paradoxem tohoto úsilí je, že se Jaroš k tradici nakonec obloukem vrátil.

Peter Jaroš, který právě onoho roku 2000 oslavil šedesátiny, se narodil v Hybe (kdysi královské hornické městečko), vystudoval slovenštinu a ruštinu, publikoval první básně. Spolu s Rudolfem Slobodou a Jánem Šimonovičem sestavil sborník *Zrezaný ihlan* (1959), diplomku napsal o slovenských nadrealistech (surrealistech). Prošel řadou no-

34 Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie. Hlavní autoři: Ivo Pospíšil – Jiří Gazda – Jan Holzer. Editor: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 1999. Areál – sociální vědy – filologie. Ed. Ivo Pospíšil. Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2002. *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki Jevropy. Srednjaja Jevropa*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, Brno 2002, editor: Ivo Pospíšil.

vinářských a redakčních postů, nakonec byl ústředním dramaturgem Slovenské filmové tvorby, jmenovali ho i zaslužilým umělcem. V roce 1990 v důsledku strukturálních změn přišel o zaměstnání. (Ve sborníku se doslova píše, že nyní prožívá slovenský film fázi zániku). Roku 1992 se stal poslancem za Stranu demokratické levice, v roce 1994 po dalších volbách z politiky odešel a začal pracovat v Národním literárním, později jen Literárním informačním centru. K šedesátinám mu tehdejší prezident Slovenské republiky Rudolf Schuster udělil řád Ludovíta Štúra II. třídy.

Zatímco první novely *Popoludnie na terase* (1963) a *Urob mi more* (1964) ukazují autora jako člověka plného energie a optimismu, který věří, že svět lze napravit, další práce, počínaje novelou *Zdesenie* (1965) a zejména experimentální prózou *Váhy* (1966) svědčí o posunu k skepsi: inspiruje se existencialismem a francouzským „novým románem“. Povídky *Návrat so sochou* (1969) a *Krvaviny* (1970), stejně jako román *Trojúsmevový miláčik* (1973) ukazují na přechod k novým tématům a postojům: toto hledání prokládané prací ve filmových ateliérech vrcholí svérázným návratem k tradici v slavném románu *Tisícročná včela* (1979). Jeho filmová podoba získala na 40. mezinárodním filmovém festivalu v Benátkách Zlatého fénixe. Po letitých peripetiích vydává Jaroš roku 1991 prózu *Milodar slučka*, která se stala v jistém smyslu prorockou: ukázal zde na deziluzi ze společenského vývoje a formou hyperboly na pochybný charakter některých lidí, kteří nové poměry utvářejí. Hlavní postavou je dvaadvadesátiletí paní, která v románě čtyřikrát změní jméno. Před koncem války se jako farská kuchařka podílela na likvidaci odbojářů, a to spolu s představiteli tehdejšího režimu, jež pak odešli do ciziny. Nyní se pod jinými jmény vracejí: paní, která třicet let spolupracovala s poučnou tajnou policií, se s nimi spolčuje a vydává se za svědka zločinů, které se před 50 lety odehrály, dává si říkat „nevěsta revoluce“ a jde kandidovat do parlamentu. Autor hlavní studie ve zmíněném sborníku o tom píše: „Je to obraz toho, co se k nám vrací, co je staré, neživotaschopné, plné problémů, co nemá předpoklady vytvořit svět odpovídající lidské podstatě... Autor tu intuitivně vycítil takřka všechny neduhy, s nimiž jsme se dodnes nedokázali vyrovnat.“

Polemický, kritický, vůbec ne idylická oslava jubilea, ale příležitost ke kritickému zamýšlení a sebereflexi – právě tím je tento sborník o Petru Jarošovi, který jako hlavní editor vydává nitranský profesor Andrej Červeňák. Sborník je součástí impozantní ediční řady, která od roku 1992 zahrnuje mimo jiné debatu o díle Ladislava Ťažkého, Jána Števcika, Vladimíra Mináče, Vincenta Šikuly, Osvalda Zahradníka a dalších.

O slovenské literatuře v zahraničí pojednává kniha stejné série *Život a dielo troch...* Víťazoslav Hronec, Gregor Papuček, Ondrej Štefanko (Editor: Andrej Červeňák. Spolok slovenských spisovateľov, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra 2001).

Víťazoslav Hronec (nar. 1944 v slovensko-srbské osadě Pivnica ve Vojvodině v Jugoslávii), vystudoval (ale nešel na rigoróza) lékařskou fakultu v Bělehradě (1969) a pak se už věnoval poezii (debut *Hviezdy*) a novinářině v slovenském týdeníku *Hlas ľudu* (Novi Sad). V literatuře se etabloval v 70. letech minulého století, píše slovensky (mj. básnickou sbírku *Soľ*, ale také povídkové sbírky). Vydal antologii slovenské poezie 20. století, vlastní poezii vydává i na Slovensku.

Gregor Papuček (nar. 1938 v pilišských Mlynkách v Maďarsku) navštěvoval maďarskou školu v Budapešti, pak gymnázium v Békéšské Čabě, od 70. let se věnuje poezii a podpoře slovenské kultury v Maďarsku, v letech 1979–1984 vystudoval slovakistiku na Univerzitě Eötvöse Loránda, vydává překlady a knihy o Slovácích v Maďarsku.

Ondrej Štefanko (nar. 1949 v Temešváru, Timișoara, Rumunsko) má slovenské školy. Vydal antologii slovenské literatury v Rumunsku, v Bratislavě mu vyšla antologie *Ars poetica* (1982), jeho básně se pravidelně překládají do rumunštiny. V organizování kulturního života Slováků v Rumunsku a ve vydávání poezie pokračuje i po roce 1989: jeho bibliografie a editorská činnost jsou v tomto období mimořádně bohaté.

Svazek obsahuje kromě biografie a bibliografie zmíněných tří autorů také studie Petra Andrušky, Vincenta Šabíka, Andreje Červeňáka, Jozefa Melichera aj. Ve stati Pavla Janíka se objevuje kritika postavení slovenské menšiny v Maďarsku, zejména v části příznačně nazvané *Na troskách impéria*: „Zdá se mi, že východisko z aktuálního duchovního labyrintu je ve vědomí, že evropský integrační proces bez náležité ochrany a rozvoje autochtonních národních kultur, autentických literatur a unikátních jazyků může ohrozit samu jejich existenci jako nenahraditelnou a přirozenou součást přírodních a univerzálních hodnot lidské civilizace.“ (s. 20–21, přel. ip). Oproti tomu postavení slovenské menšiny v Rumunsku a Jugoslávii spočívá spíše v tzv. pozitivní diskriminaci. V jistém smyslu chybou je možná příliš „přátelské“ ladění všech statí, je tu – na rozdíl od předchozích svazků série – málo vskutku kritického.

Ve zmíněné sérii vyšel také svazek o Štefanu Moravčíkovi (nar. 1943 v obci Jakubov v Záhoří).³⁵ Místní jazyk (dnes chápaný jako osobitý slovenský dialekt) nasával od dětství a později úspěšně využil i v krásné literatuře. Po absolvování jedenáctiletky v Malackách studoval filozofii a historii na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě; spolu se svým kolegou Valérem Mikulou (nynějším profesorem slovenské literatury a znalcem Moravčíkova díla) se dopouštěli recesí, ale také prvních literárních pokusů – po přerušení studia absolvuje roku 1968. To je ostatně jeho slavný rok (začíná pracovat v nakladatelství Tatran jako tiskový redaktor), kdy debutuje v čas. *Mladé*

35 *Život a dielo Štefana Moravčíka*. Spolok slovenských spisovateľov, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra 2002. Editor: Andrej Červeňák.

letá jako básník, v studentském čas. ECHO se zase projevuje jako politik a politolog – to se mu stalo nadlouho osudným. Skutečný knižní debut přichází až o rok později (*Slávnosti baránkov*): silný vliv futurismu (Velimir Chlebnikov a jeho český Taufrův překlad) a dalších moderních směrů 20. století (zmiňuje se o Ladislavu Klímovi, Richardu Weinerovi, ale také o Villonovi a Bloy atd.) konstatuje kritika všeobecně. V roce 1970 ještě stačí vydat svou druhou básnickou sbírku *O veľkej zmyselnosti bielych ovečiek* (Slovenský spisovateľ), ale pak se musí odmlčet. Po prověrkách musí odejít z nakladatelství Tatran a ze Svazu slovenských spisovatelů, pracuje v knihovně, pak jako tiskový redaktor ve Svazu výtvarných umělců), se sbírkou *Čerešňový hlad* (1979), kde se do značné míry podrobil vládnoucí moci, nastává boom jeho tvorby, jenž pokračuje i v 90. letech a v novém tisíciletí (je šéfredaktorem čas. Slovenské pohľady). Kromě poezie pro dospělé je významný i jako autor poezie pro děti (*Abeceda šantí*, 1982), překládá a píše prózu *Sedláci*. Moravčík je autor robustní erotiky, básnického experimentu, kam jistě patří i jeho tvorba pro děti, *Záhoří* jako obraz svěbytného světa a obecně venkova a půdy – pro Moravu je ostatně Záhorie za humny a jazykově a kulturně tvoří s naší jihovýchodní Moravou jeden celek.

Tradiční seminář, který se konal – tentokrát k Moravčíkovi – roku 2002 a jeho garantem byl prof. Andrej Červeňák, obsahuje řadu moravčíkovských studií. Patří k nim práce o fantómu řeči z pera Viliama Marčoka (na materiálu Sedláků), Šabíkovo pojednání o třech extrémech Moravčíkova psaní s důrazem na poezii, ale také na okruh Záhoří (*Sedláci*, *Tajná kniha Záhorákov*), Červeňákova analýza básnické sbírky *Idiotikon* (1989), Libova akcentace Moravčíkova ruralismu a Sulíkova práce o Sedlácích a časovém faktoru dějin. Gabriela Magalová si všímá Štefana Moravčíka jako tvůrce poezie pro děti, stejně jako Eva Vítězová píše o jeho didaktických dětských knížkách (*Prvák, prvák, vystrč rožky*, 1997, aj.), zatímco Juraj Bago zkoumá v nich systém uměleckého textu a Renáta Hlavatá zase jeho jazykové experimentátorství. Kniha o Štefanu Moravčíkovi je pozoruhodná nejen analýzou díla významného současného slovenského tvůrce, ale také poukázáním na složité životní osudy, na těžký a rozporuplný úděl, na nezbytí svěbytnosti...

Určitou kvalitativní nevyrovnaností se vyznačuje další regionální projekt s celoslovenskými přesahy *Almanach Nitra* (2000, 2001, 2002, 2003...2013) vědomě pokračující v tradici slavného almanachu Nitra z roku 1844, jehož tehdy sestavil Miloslav Jozef Hurban. Národovecká orientace sborníku by mohla být bez připomínek přijata jako legitimní a seriózní v případě, že by se tu neobjevovala známá klíšé týkající se minulosti. O jistou míru vyváženosti se stará editor Andrej Červeňák. Již v úvodním slově k almanachu za rok 2001 zcela jasně deklaruje své stanovisko jako syntetické: symboliku Nitry vidí v postavách Atlantů z nitranského Pribinova náměstí; Nitru také postihla úloha At-

lanta, totiž držet klenbu slovenské kultury rozpínající se od západu k východu. I když se budeme kriticky stavět k některým koncepcím slovenské minulosti, které kdysi vyústily v proslulou brožuru o Velkoslovenské říši, nelze současně nevidět, že i náš český pohled je někdy značně deformovaný a pro Slovensko ponižující, příliš úhledně teleologicky poskládaný. Svůj půvab v almanachu mají i legendární témata, např. z pera kardinála Jozefa Chryzostoma Korce. Uvádí zde např. legendy spojené s pobytem legií Marca Aurelia na tomto území (císař tu tvořil *Hovory k sobě*) i spekulaci o tom, že prvními křesťany tu byli křesťanští římsští legionáři, kteří modlitbami vyprosili déšť, jenž jim zachránil život (na jiném místě jiný autor beletrie to střízlivěji vysvětluje tak, že Marcus Aurelius za pomoci místního protoslovenského obyvatelstva dal zapálit ohně, ohřál tak vzduch a způsobil déšť). Kardinál a zároveň básník a prozaik píše o salcburských misích ještě před misí Konstantina a Metoděje a uvádí, že slovanský (bál bych se napsat, že slovenský) překlad Kréda a Otče náš byl prvním zachovaným „slovenským“ textem. Podle mého soudu to však nic nemění na faktu, že prvním spisovným jazykem Slovanů byla staroslověnština (nikoli staroslovenština), že Slováci nebyli tzv. nejstarším slovanským národem, protože jsou to „Slováci“, že jde o běžné obecné pojmenování (viz novgorodské „Slověny“). A mluvit o národu a kodifikovaném jazyku v 9. století i dříve, jak se to někdy děje na Slovensku, v Ukrajině i jinde, pokládám za nepodložené. Naopak za pozitivní považuji výklad mise obou věrozvěstů jako autochtonní akci jednotného křesťanstva nerozlišujícího Pax Romana a Pax Orthodoxa. Nicméně osudy liturgické staroslověnštiny (církvní slovanštiny) na našem území demonstrují fakt, že rozštěpení už bylo na cestě dávno před schizmatem roku 1054. V tomto smyslu nutno ocenit studie Bohuslava Chropovského (Nitra v 8.–12. století). Reálný náhled na dějiny má A. Červeňák v stati o slavjanofilství a západnictví. Překážku symbiózy slavofilství a západnictví vidí v zásadách politiky. K pozitivům sborníku patří tak stať Alexandra Ruttkaye o křížových výpravách a o tom, jak zasáhly Slovensko a o pověsti o Meluzíně a jejích slovenských materiálních dokladech a úzkých stycích Uher a Francie. V jistém smyslu slabinou sborníku je poezie (až na řídké výjimky), naopak spíše dobrá je próza. Kdybychom se obezřetně vystříhali některých zmíněných rysů, dostali bychom sborníky, které jsou hodnotou samy o sobě, ale také inspirací: jak pokud jde o situaci národní literatury za hranicemi státu, tak z hlediska širokého regionalismu.

Podobné aktivity v českých zemích si ukážeme na sbornících Společnosti Aloise Jiráska, například na svazku z roku 2001.³⁶ Na otázku z titulu odpovídají již počtvrté sbor-

36 Sborník Společnosti Aloise Jiráska IV. vydaný u příležitosti 150. výročí narození A. Jiráska. Vydala Společnost Aloise Jiráska, lektoroval prof. PhDr. Dušan Jeřábek, DrSc., redakční rada sborníku: doc PhDr. Miloš Zelenka, DrSc., PaedDr. Alexej Mikulášek, PhDr. Milan Pokorný, ilustroval Vlastimil Lebr, odpovědný redaktor PhDr. Milan Pokorný, Praha 2001.

níky Společnosti Aloise Jiráska: editoři udržují spisovatelův odkaz i navzdory nepřízní doby, kdy se od tohoto kdysi tak zbožňovaného autora, takřka národní modly, všichni odvrátili jako od nepotřebné veteše. Nutno poznamenat, že sborníky Společnosti Aloise Jiráska nejsou založeny na nějaké jednobarevné apologetice odsouvaného spisovatele: dávají prostor různým, často protikladným nebo polemickým názorům, občas se tu vyskytnou i stati integrující spisovatelovo dílo do širších mezinárodních kontextů, najdeme tu také objemné materiálové studie. Po úvodu předsedy společnosti Miloše Zelenky, který zdůrazňuje pestré žánrové rozpětí sborníku od klasické studie, dokumentační zprávy přes retrospektivní stať k osobně laděné vzpomínce a faktografickému pásmu, následuje kmenová autorka jiráskovských sborníků Helena Mikulová, která ve stati Jiráskiana ve sbírkách Památníku národního písemnictví dnes, precizně dokumentuje nejen přítomnost jiráskovských dokumentů, ale také koncepci uchovávání a prezentace jiráskiana a zároveň velmi střídlivě posuzuje různé koncepcce moderních dějin, z jejichž zorného úhlu byl Jirásek nejednou posuzován (Palacký, Masaryk, Pekař, Nejedlý). Českobudějovický literární historik Jaroslav Toman v článku *Persona non grata aneb Osudy Jiráskovy tvorby pro mládež za první světové války* prezentuje rakouské zásahy proti českému „nacionalismu“, tj. proti národnímu výkladu dějin a úlohu Jiráskových děl pro děti, která se stávala objektem ostré cenzury. Příloha sborníku uvádí pojednání A. Jiráska *V staročeské domácnosti*. Alexej Mikulášek v práci *Několik poznámek k recepci díla Aloise Jiráska* zkoumá osudy jeho tvorby v letech Protektorátu Čechy a Morava v souvislosti s jeho tzv. antisemitismem. Autor se opírá také o svou práci na slovníku *Literatura s hvězdou Davidovou*, který redigoval. Ukazuje, že Jirásek nikdy nebyl antisemitou a že pasáže, které tak mohou být vykládány, jimi ve skutečnosti nejsou, stejně jako za protizidovské autory nemohou být označeni K. Havlíček Borovský, J. Neruda, F. L. Rieger, S. Čech, J. Vrchlický, V. Dyk aj. uvedení v české Protizidovské čítance z roku 1944. Autor píše: „Jirásek měl bytostný odpor k českému i německému antisemitismu, rovněž k náboženským předsudkům vůči židům (antijudaismus). Právě román *Mezi proudy* (antisemity k propagandě zneužívaný) byl a zůstává ve svém vyznění adorace náboženské či rasové zášti velmi vzdálen; obraz pražského pogromu, lidového „křesťanského“ fanatismu, o tom svědčí zcela výmluvně.“ (s. 46). Olbřímí úkol vzal na sebe redaktor sborníku Milan Pokorný, který mapuje činnost Společnosti Aloise Jiráska v letech 1945–1960: její osudy jsou zřetelným odrazem společenských peripetií a českého „odezdikezdismu“. Přísně literárněvědně jsou orientovány stati Evy Koudelkové (*K dramatickým báchor-kám Aloise Jiráska*) a Martina Schacherla (*Dvojí typ dlouhé epické věty – Alois Jirásek a Julius Zeyer*). Doklady o Jiráskově přijetí na Slovensku snáší studie Milana Pokorného

a Miloše Zelenky Jirásek v Bratislavě, která se týká Mistrova pobytu ve dnech 9.–13. září 1921 – duchovním iniciátorem byl český literární historik Albert Pražák, čechoslovakista a profesor Komenského univerzity v Bratislavě – Jiráskova cesta byla nejtriumfálnější cestou Čecha po Slovensku – hned po Masarykově. Miloslav Hýsek analyzuje Jiráskovy a Raisovy listy ilustrátorovi Adolfu Kašparovi. Sborník doplňuje text Františka Langra o úloze Jiráskových spisů v ruských legiích a vzpomínky Jarmily Šrámkové s jednoduchým, ale jasným stanoviskem k odsunování Jiráska do zapomnění. Pro pochopení Nejedlého vztahu k Jiráskovu odkazu je užitečná stať Marie Vorlíčkové čerpající z deníku akademika Josefa Charváta – jde o údajný vztah stárnoucího Nejedlého a Jiráskovy vnučky. Sborník dokresluje publikace různých názorů na Jiráska, ať již kladných nebo záporných; je tu například známý negativní názor Šaldův („V kruzích odborně umělecky orientovaných byl vždycky přijímán s jakýmisi výhradami. Dlouholetým a velmi intenzivním kontaktem s širokou obcí čtenářskou vyžilo se dílo Jiráskovo úplně.“), pozitivní Čapkův („Jiráskovo srdce není při fanaticích, křiklounech a ctižádostivých kořistnících, nýbrž na straně vzdělaných, osvícených, právomilovných, osobně skromných a laskavých vlastenců“. „Ale řekne-li někdo, že pro něho Jirásek nebo Dickens nebo Gorkij není žádným umělcem, Bůh s ním, o tom se přece nelze přít.“), Fučíkův, Kaplického, Werichův („Jirásek měl smysl pro story“), Škvoreckého („Jirásek jako první z českých spisovatelů objevil ve svém Temnu kolorit barokní Prahy.“), negativní Mňačkův („Jirásek, tak milovaný generacemi nacionálně sentimentálních předků, je dnes směšný a na jeho směšnosti nic neubírá, spíše přidává jeho povyšování na praotce české literatury.“).

V Polsku představuje typický **euromilion Slezsko** se svou multinacionální a multikulturní minulostí, prusko-německou dominancí, zásahy Ruska a proměnlivostí náboženských denominací a vztahem k Českému státu. Poláci studují tento areál prostřednictvím tzv. ikonosféry. Jde o komplexní areálový přístup, o studium kultury v širokém slova smyslu na určitém typologicky vyhraněném, nejlépe diachronně nebo i synchronně multilingválním a multikulturním teritoriu. Podívejme se na tři příklady tohoto bádání.³⁷

Polská badatelka Krystyna Kossakowska-Jarosz přistoupila k analýze kultury Horního Slezska ze systémového a funkčně dynamického hlediska. Především se vyhnula stereotypní deskriptivnosti dosavadních výzkumů a jejich ignoranci masové (triviální)

37 Viz např. Krystyna Kossakowska-Jarosz: *Śląsk znany. Śląsk nie znany. O kulturze literackiej na Górnym Śląsku przed pierwszym progiem umasowienia*. Uniwersytet Opolski, Opole 1999. *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich: Wizualizacja w literaturze*. Pod redakcją Bożeny Tokarz. „Śląsk“, Katowice 2002. Dariusz Rott: *Bracia czescy w dawnej Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.

produkce. Literaturu vidí v soustavě masové kultury a trhu. Literatura je pro ni nejen textem, ale především knihou se všemi komponenty, tj. s grafikou, ilustracemi aj. Autorka pak analyzuje postavu autora, literární kritiku a čtenáře z různých hledisek, jak o tom píše v závěru: „Kultura literacka Ślązaków identyfikujących się z polskością, którą w wybranych przejawach opisałam, tylko okazjonalnie realizowana była w obiegu wysokim. Ślązacy najczęściej stykali się z jej skomercjalizowaną, popularną wersją.“ (s. 219). Slezsko je ovšem diachronně či stopově synchronně celek multilingvální a multikulturní, kam zasahovali Češi i Němci, nemluvě o svébytnosti Slezanů jako takových – ale to je již téma jiného výzkumu.

Ten do značné míry v jiném prostoru a čase provedl katovický polonista Dariusz Rott. Kdysi bylo sice běžné, že Češi četli polsky a Poláci česky – a nejen poezii, ale i dost dlouhé romány, ale to je dávno pryč; dnes Češi nečtou ani slovensky. Tuto bývalou blízkost nám připomene kniha katovického slavisty, kulturního historika a literárního vědce, který se zaměřil na srovnávání českých a polských kulturních jevů. Jeho práce je pozoruhodná již svým základním přístupem: autorovi jde také o tzv. ikonosféru, tj. skutečnou, smyslově konkrétní podobu určitého prostoru; v daném případě se jedná o nám dobře známé Lešno (Leszno), ale nejde jen o ně: autor se zabývá všemi podstatnými kulturními stopami, které čeští bratři v jižním Polsku zanechali.

Rottova práce se skládá z osmi částí a rozsáhlého metodologického úvodu: první pojednává o básníkovi Piotru Wacheniovi, druhá o ikonosféře Lešna v letech 1628–1656, třetí o ženách v Lešně 17. století (Krystyna Poniatowska a Anna Memorata), další pojednává o cestách českých bratří a jejich literárních reminiscencích, následující se zabývá literárními institucemi severní Evropy ve světle známého islandského cestopisu Daniela Vettera, šestý líčí vztah politiky a literatury u Jana Amose Komenského v souvislostech tzv. sarmatské kultury, sedmý oddíl se týká Lešna v letech 1655–1656 na pozadí románu Stanisława Helsztyńskiego *Amosův žák* (1976). A pro nás Brňany je nejzajímavější je osmý oddíl, který se přímo jmenuje *Tradice brněnské slavistiky* a pojednává o Bohuslavu Horákovi (1881–1960) jako editorovi již zmíněného cestopisu Daniela Vettera *Islandia* (vyšlo v Lešně roku 1638). Ostatně brněnských a moravsko-slezských filiací je v tomto spise více: autor děkuje mimo jiné profesoru Masarykovy univerzity Milanu Kopeckému, Liboru Paverovi, tehdy ze Slezské univerzity a jiným.

Rott je přívržencem studia literatury v širších kulturně historických souvislostech: ve stopách metodologů tzv. mikrohistorie zkoumá všední den lidí 17. století, jejich starosti, kulturní zázemí a mentalitu, resp. toto vše se snaží na základě dostupných materiálů rekonstruovat. Přístup bychom mohli nazvat kontextovým: literatura nebyla ani tak

plochou k předvádění dovedností, jako projevem lidského bytí, lidské existence, manifestací náboženského života. Ukazuje se, jak plodné je srovnávací zkoumání založené na materiálech blízkých národů – geograficky, etnicky, jazykově, historicky a mentálně. V polsko-českých vztazích je řada světlých, ale i temných míst, které je třeba *sine ira et studio* znovu analyzovat jako zajímavé doklady naší dávné koexistence i jako model nebo varování. To vše v Rottově knížce v zastřené, ale o to hlubší podobě najdeme.

Slezsko znovu ožívá v minulých i současných reáliích, ve své přirozené multikulturalnosti, jak se vrstvila po řadu staletí: Češi, Poláci, Prusové, katolíci, protestanti, nakonec i pravoslavní... takových regionů nabízí střední Evropa řadu, tj. tranzitivních, smíšených oblastí, v nichž se jako v kapce vody zrcadlí složité osudy starého kontinentu i to, že inspiraci multikulturalismem nemusíme hledat ani v Americe, ani v Asii. Byla tady odjakživa: vlastně od mediteránní kolébky. Rottova kniha je také implicitní výzvou k česko-polskému sblížení: takových pokusů byla v minulosti řada, ale nedopadly slavně – vinou obou stran.

Souvislost kultury, ikonosféry a literatury formuluje katovický sborník o vizualizaci. První oddíl tyto vztahy analyzuje v obecnější rovině, v druhém oddílu se rozebírají poetické transgrese (to je pojem, s nímž se v Polsku pracuje snad nejčastěji) ikonosféry ve smyslu vizuální paměti předmětu (např. studie z dílny B. Tokarz, Józefa Zarka, Ireny Novak-Popov aj.). Třetí část pojednává o vizuálním poznání v próze 20. století, čtvrtá obsahuje analýzu vizualizace v dramatu a divadle, pátá část se týká překladu. Kromě Poláků do sborníku přispěli dva Slovinci, jedna badatelka z Kanady, jedna z Francie a jeden český badatel. České problematiky se dotýkají dva příspěvky. O metodologické a problémové scelení se v úvodu pokusila editorka B. Tokarz: ukazuje zde na spojitost ikonosféry jako komplexního pojmu s literární poetikou a právě ve 20. století vidí vizualizaci jako klíčovou. Je zřejmé, že tu se bádání o ikonosféře a její transgresi do literatury ve smyslu intenzifikované vizualizace stýká s tzv. generální genologií (Balcerzan) a generální komparativistikou, tj. s pokusy o komplexní žánrově srovnávací studium umění jako takového, jak se tím zabývá mezinárodní asociace Ars Comparationis; dílčím způsobem je to možné a velmi plodné (literatura a hudba, výtvarné umění, architektura atd.), jako technologické postupy inspirativní, ale jako zobecnění jen těžce realizovatelné. Například před časem podniknuté brněnské pokusy o slovník uměleckých žánrů (J. Pavelka, autor těchto řádků aj.) ztroskotal právě na tom, že nebylo možné se metodologicky ujednotit na pojmu žánr či druh v různých druzích umění. Jsem v této věci proto poněkud skeptický. To však nic nemění na užitečnosti těchto průníků pro hlubší poznání souvislostí literatury, umění a kultury v jejich co nejširším významu.

Význam v 90. letech nastartovaných regionálních projektů s výrazným globalizovaným dosahem jako základ komplexního evropského a možná i širšího bádání zejména v dalších letech stoupne. Může to být až konjunkturální příval projektů i konkrétních činů: nakolik rozruší dosavadní koncept národních států, nakolik k nim bude komplementární a nakolik bude jen deklarací k statu quo ukáže až budoucnost.

2. Baroko jako vývojový problém literatury střední Evropy

Problém baroka v mnohém splývá s obecnějším problémem tzv. literárních směrů, stylů a v jiné průmětu literárních žánrů, tedy – jinak řečeno – schopnosti termínů vzniklých od období pozitivismu po současnost víceméně přesně uchopit konkrétní literární jevy a vhodně je schematizovat a zobecnit pod společnými nálepkami (labels). Zatímco dříve se směrovost literatury nezpochybňovala, později, zejména od období moderny i postmoderny, se směry chápou jako schematizované označení s nízkým poznávacím potenciálem. Právě literární směry a žánry jsou často stavěny proti sobě jako dva komponenty stejného nebo podobného procesu: směry vyjadřují vývojovou dynamiku, zatímco žánry jsou spíše konzervující složkou; obě jsou komplementární a navzájem se proměňují. Současná teorie literatury a poetika znovu revidují literární směry jako fenomény definované sice spíše v rámci pozitivisticko-evolucionistické metodologie, ale snad i funkční a užitečné v nové konstelaci počátku 21. století, pokud je považujeme za schematizované celky – stejně jako žánry – s prvky fenogenu a genotypu, tj. svými prvky přežívající, a vytvářející tak vnitřní frakturu literatury.

V poslední době znovu se vracící téma uměleckých a úže literárních směrů a proudů nastavuje problematiku z jiného zorného úhlu proto, že jejich schematicko-normativní, didaktické využívání oklešťovalo bohatost literatury a deformovalo její podstatu, zejména pokud jde o vystižení významných osobností. Jejich jednoznačné spojování s jedním uměleckým směrem, např. Puškina s romantismem, Nezvala s poetismem a surrealismem, Majakovského s futurismem, Tsary s dadaismem, Eliota s imagismem, Jesenina s imažinismem, bylo často zavádějící, zvláště když se začala budovat generální komparatistika a generální genologie usilující o umělecké směry a žánry – to je však věc dosud značně utopická, jak se o tom dnes a denně přesvědčujeme. I. Smirnov kdysi poukázal na prostupující se poetologické linie vytvářející pozoruhodné spojitosti, například baroka, romantismu a futurismu.³⁸

38 I. P. Smirnov: Chudožestvennyj smysl i evolucija poetičeskich sistem. Moskva 1977.

On sám³⁹ a po něm jiní⁴⁰ ukázali také na linie jdoucí od minulosti k současnosti a do značné míry zrelativizovali pojem ostrými konturami historicky ohraničeného poetologického systému, ať již podle Josefa Hrabáka subjektivně uvědomovaného (tedy směru, např. romantismu nebo surrealismu), nebo naopak neuvědomovaného (tedy proudu, jako byla soustava baroka); současně se pojmy označující literární směry přelévaly z jednoho druhu umění do druhého; například secese již zdaleka není jen označením pro architekturu nebo výtvarné umění – z poslední doby tu odkazujeme ke generálně komparatistické práci Danuše Kšicové.⁴¹ V poslední době se takto například utváří transcendingující pojetí literárního romantismu.⁴² Zde odkazuji k řadě statí, které jsem o problematice literárních směrů a ve vztahu k nim také žánrů publikoval nebo k publikaci připravil.⁴³

Koncept literárního baroka se vytvářel postupně především v minulém století. V první řadě šlo o jeho rozšiřování, spojování fragmentů roztroušených v různých literaturách a modelování kontinua barokní literatury. Souběžně také šlo o překonání ideologického vymezení a omezení baroka, které bylo spojováno pouze s protireformačním úsilím katolické církve. Nové srovnávací analýzy prokázaly, že jde o obecný styl epochy, který zasáhl v podstatě celou Evropu. Václav Černý hájí syntetický model baroka a kompletuje jeho národní varianty, takže například dobově značně překvapivě vydělil francouzské

39 Smirnov, I. P.: Diachroničeskije transformacii literaturnych žanrov i motivov. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 4, Wien 1981.

40 S. Mathauserová: Cestami staletí. Systémové vztahy v dějinách ruské literatury. Praha 1986. O. Kovačičová: Kontexty ruskej literatury. Aspekty tradície v ruskej literatúre 11.–20. storočia. Ústav svetovej literatury SAV, Bratislava 1999 (viz naši recenzi: *Slavia* roč. 69, seš. 1, Praha 2000, s. 93–94).

41 D. Kšicová: *Secese: Slovo a tvar*. Masarykova univerzita, Brno 1998.

42 *Romantismus reflektující a reflektovaný*. Katedra ruského jazyka a literatury Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava 1997 (viz také naši recenzi.: *Slavia* 1998, roč. 67, seš. 3, s. 393–394). *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002. *Romantismus v české a polské literatúre*. Romantyzm v czeskiej i polskiej literaturze. Sborník referátů ze stejnojmenné konference v Opavě 9. listopadu 1999, ed. Libor Pavera, Opava 2000. *Slovanský romantizmus – o žánrovosti*. Katedra slovanských jazykov Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica 2002.

43 Viz mj. *Genologie a proměny literatury*. Brno 1998. *Slavistika na křižovatce*. Brno 2003. *Postmodernistický romantismus Oxany Zabužko v románu Terénní průzkum ukrajinského sexu*. In: *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002, s. 127–137. A. S. Puškin: *Od „kompromitace“ romantismu k „reálné poezii“ aneb Od klasicismu k realismu*. In: Ludvík Štěpán a kolektiv: *Cesta k realitě. (Literatura a kultura v druhé polovině 19. století)*. Středoevropské vydavatelství a nakladatelství REGIONY, edice Laboratoř, Brno 2003, s. 77–95. František Ladislav Čelakovský a problém slovanských romantismů. In: *Parémie národů slovanských*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané u příležitosti 150. výročí F. L. Čelakovského a vydání jeho „Mudrosloví“. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra slavistiky, Ostrava 2003, s. 5–14. *Literatura a úzkost*: Ota Filip a Oksana Zabužko.

baroko z raného klasicismu⁴⁴; podobně chápal baroko Zdeněk Kalista⁴⁵; nové bádání vtáhlo do sféry baroka i část literatury východních Slovanů. Navazuji zde na svoji stať, kterou jsem napsal do sborníku z konference o českém baroku, kterou pořádali slavisté na Katolické univerzitě v Piliscsabě v roce 2003.

I když tato konference byla věnována fenoménu slovenského baroka, je zřejmé, že otázky zde kladené nutně musí přesáhnout národní dimenze. Dokonce si myslím, že existence pojmů jako české nebo slovenské baroko je poněkud *cum grano salis* *contradictio in adiecto*, neboť základním rysem baroka je přece úsilí o restituci univerzalizmu a překonání vnitřního štěpení národního nebo náboženského. Právě v tomto smyslu je baroko integrální součástí protireformačního tažení katolické církve proti národní a věroučné dezintegraci dříve jednotné všeobecné církve; na druhé straně je zřejmé, že gotická stavba církve již byla notně zpuchřelá a nebyla s to vzdorovat proměnám světa v původní podobě. Současně útok na její celistvost ji přivedl k mobilizaci: rozštěpení všeobecné církve sice nebylo zabráněno, ale do značné míry byla uhájena sama idea všeobecné církve, organismu, který nepřestává mít univerzální ambice, ať se již projevují snahou o neustávající expanzi, dynamizací vatikánské politiky obratně oscilující mezi *aggiornamentem* a radikálním otevřením světu a ostře konzervujícími složkami, jak se projevily a projevují v činnosti papežů od 60. let 20. století. Je zřejmé, že baroko vyjadřuje tento univerzalizmus, který má širší založení a obepíná dobové snahy, jež však mají neomezenou potencialitu a projevují se tedy výrazně i dnes.

Základním znakem baroka je také jeho volní a subjektivně emotivní aspekt, který mu dodává sílu, a svébytně tak transformuje lidskou přirozenost do většího celku, aniž by ji popíral; spíše ji využívá v jistém směru. Z tohoto hlediska je objevování, restituování a vyhledávání barokního fenoménu v posledních zhruba padesáti letech také znakem silícího prosazování unifikčních, univerzálních, scelujících tendencí ve světovém myšlení vůbec; jinak řečeno: přítomnost baroka se dokládá i v kulturních prostředích, kde se předtím jako důkaz jeho obecného, univerzálního rázu nehledala. Partikularizace

Bohemica Litteraria, roč. 2001, V 4, s. 147–153. Polní (terénní) výzkum ukrajinského sexu Oksany Zabužko a český kontext. In: *Cestou vzájemnosti. Združenie slovanskej vzájemnosti, Katedra slovanských jazykov FiF UMB, Banská Bystrica 2003*, s. 200–211. I. Pospíšil: Český kvázipostmoderní román: poetizace automatismu a zrození „nového člověka“ (Případ nevěrné Kláry Michala Viewegha). In: *Retoriki na pametta. Jubileen sbornik v čest na 60-godišninata na profesor Ivan Pavlov. Fakultet po slavjanski filologii, katedra po slavjanski literaturi. Redakcionna kolegija: Bojan Biolčev, Valeri Stefanov, Kalina Bachneva, Panajot Karagiozov, Janko Bačvarov. Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“, Sofija 2005*, s. 498–504.

44 V. Černý, *Esej o básnickém baroku*. Praha 1937. Viz také jeho *antologii Kéz horí popel můj. Z poezie evropského baroka*. Praha 1967.

45 Z. Kalista: *České baroko*. Praha 1941.

spojené se vznikem moderních nacionalismů, které Evropa s jistým zpožděním zažívala v době napoleonských válek a hlavně po nich a které vrcholily v období 1848–1918, vzala za své v druhé světové válce, tedy za okolností, které znamenaly nejradikálnější vzepětí jednoho z nacionalismů (nacismus, německý národní socialismus) a jeho porážku. Později dochází k pokusu o nové scelování politicko-ekonomické (což je vždy nejjednodušší), méně úspěšné kulturní, poté se hledají nové spojovací momenty a vědomě se navazuje na rozbité struktury, jež se v minulosti přežily. Tak se probouzí např. fenomén střední Evropy, habsburské monarchie, kulturní úlohy Dunaje⁴⁶ – když mám uvádět jen jevy vyskytující se na našem teritoriu. Dnešní dobu bychom tedy mohli charakterizovat jako hledání a nacházení nových scelovacích mechanismů a společných jmenovatelů: otázka je, zda tato vize v podobě Evropské unie je lépe a pevněji podložena než vize předchozí, tedy nejen ve sféře politicko-ekonomické, ale i archetypové, tj. kulturní, jazykové a etnické, neboť na protnutí právě těchto hlubinných fenoménů závisí životnost takových celků podle mého soudu ještě více než na vnějších faktorech silových: příklady krachu velkých a ambiciózních říší nebo i menších, heterogenních státních celků, které musely překonávat nebo odstraňovat z dohledu své rozpory, je dobře znám.

Baroko a zájem o ně jako vyústění určitého myšlenkového úsilí probíhajícího zhruba od 60. let 20. století potvrzuje jednu z formových homologií, které se v kruhu vracejí, tedy úsilí o nové scelování, vytváření celků nových na troskách celků starých. Mechanismy vznikání takových univerzálních celků jsou sice v detailech různé, mají různé ideologické báze a vyznění, ale vyjadřují obdobné dějinné procesy, které mají svou zákonitost, již je hledání optimálních forem sladujících zájmy jedince a kolektiva, dialektiku jedince

46 Burmeister, H.-P. – Boldt, F. – Mészáros, G. (Hrsg.): *Mitteleuropa: Traum oder Trauma?* Bremen 1988. Busek, E.: *Mitteleuropa: Eine Spurensicherung*. Wien 1997. Busek, E. – Bix, E.: *Projekt Mitteleuropa*. Wien 1986. Busek, E. – Wilflinger: *Aufbruch nach Mitteleuropa: Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents*. Wien 1986. *Central Europe. Core or Periphery?* Copenhagen Business School Press, København 2000. *Centrisme interlittéraire des littératures de l'Europe Centrale. Literární studie*. Práce Slovanského ústavu AV ČR, 5, Masarykova univerzita, Brno 1999. Redacteurs: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Hantos, E.: *Das Donauprobem*. Wien 1928. Pospíšil, I.: *Srednjaja Jevropa kak perekrestok literaturovedčeskoj metodologii*. In: *Vzaimodejstvije literatur v mirovom literaturnom processe (Problemy teoretičeskoj i istoričeskoj poetiki)*. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii, Čast' 1, Grodnenskij gosudarstvennyj universitet imeni Janki Kupaly, Grodno 1997, 3–10. Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *Zur Kategorie des Raums in der Literaturwissenschaft. Marginalien zu einem Phänomen der mitteleuropäischen Literaturen*. *Germanoslavica IV (IX)*, 1997, 1, 179–189. *Crossroads of Cultures. Central Europe. Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa. Křižovatky kultury: Střední Evropa. Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. *Litteraria Humanitas XI*. Ed: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita, Brno 2002. *Areál – sociální vědy – filologie*. Ed.: Ivo Pospíšil. Brno 2002. *Comparative Cultural Studies in Central Europe*, v tisku (Brno 2004). *Česko-slovenské vztahy v slovanských a středoevropských souvislostech. Meziliterárnost a areál*. Brněnské texty k slovakistice IV. Editóři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. *Ústav slavistiky FF MU, Brno 2003*. Magris, C.: *Dunaj (ital. Danubio, 1986)*. Odeon, Praha 1992.

a celku, svobody a nutnosti, bezpečnosti a demokracie. Proto není divu, že se v tomto procesu z hlubin dějin probouzí také úloha baroka a s ním katolické, tj. všeobecné církve, která chce v nově vznikajících celcích mít silnější politické a ekonomické postavení, chce mít svou klíčovou úlohu zakotvenu také v nové evropské ústavě: neboť mnoho přitažlivých scelujících momentů, které se objevily za reformace a osvícenství, vzalo za své nebo tyto integrační momenty sekulární společnosti zcela nebo zčásti selhaly (mám na mysli například důsledky buržoazních revolucí a jejich hesla, kapitalistickou ekonomiku v grüunderské fázi čas od času za příhodných okolností obnovované, socialistická a komunistická hnutí: všechny tyto teorie a jejich praxe buď selhaly zcela, nebo se podrobují tak silným vnitřním reformám, že jejich výchozí ideje jsou vzhledem k dnešním k nepoznání – ilustrace si může dodat každý sám).

Chtěl jsem těmito větami zdůraznit fakt, že zájem o baroko a jeho projevy je součástí hlavního proudu dnešní evropské a pravděpodobně s jistým zveličením světové kultury směřující k hledání nových integračních jader, nových univerzalismů a otočných čepů lidské společnosti, civilizace a kultury. V tomto procesu dochází zcela přirozeně k návratům do minulosti, k čerpání podnětů z časů předreformačních a dokonce předrenesančních: odtud specifické modelování středověké kultury a její rehabilitace, o níž svého času psal Nikolaj Berďajev.⁴⁷

Literární a obecněji kulturní proudy a směry, o jejichž diferenciaci se zmiňoval J. Hrabák, se nyní jeví jinak než v minulosti, která je chápala spíše jako historicky determinované: vidíme je – metaforicky řečeno – jako ponorné řeky více či méně skrytě propojující zdánlivě odlehle vývojové etapy. Takto je viděn sentimentalismus, romantismus, dekorativní směry, jako byly rokoko a secese, takto je viděno i baroko, které je ve své plné šíři teprve objeveno. Takto jsme také – z dvojího zorného úhlu – pojímali ty, kteří se snaží baroko materiálově kompletovat (M. Kopecký) nebo je ukázat jako ponorný proud se stále novými výstupy, reflexemi, reminiscencemi a ohlasy (J. Durych, Z. Rortrekl).

Kompletace baroka a jeho stále silnější zviditelňování jako dominantního kulturního a duchovního proudu zasahujícího k nám z 16., resp. 17. století, pokračuje tak, že se jednak rozšiřuje jeho textová báze spisy dosud neobjevenými, neznámými, jednak se za baroko pokládají díla považovaná dříve za reprezentanty jiných směrů (viz např. úsilí V. Černého o oddělení francouzského baroka od klasicismu, pojmové pronikání baroka do anglické tzv. metafyzické literatury nebo do literatury, která stojí koncepčně přímo proti kontrareformaci – J. Milton, J. A. Komenský). Může ovšem vzniknout námitka,

47 N. Berďajev: *Das Neue Mittelalter*. Berlin 1924.

že baroko není jen ideologický koncept sloužící zájmů jednoho myšlenkového proudu, že jde o jev svou povahou poetologický, v podstatě morfologický: to však nikterak neoslabuje jeho unifikační, univerzalistický význam, jenž je ideologicky podložen, naopak to ještě ukazuje, jak je jeho síla velká, neboť zasahuje skrze vehikulum poetiky obecný názor na svět a nutnost jeho postupného scelování.

Baroko však přináší zkušenost, kterou proneslo z časů rozpadu gotického světa; nelze se protivit novým proudům, lze však do nich proniknout a učinit je svou součástí: baroko – nehledě na svůj univerzalistický ráz – stávalo se často za určitých specifických okolností kadlubem, kde vznikaly národní literatury, kde se bránily národní jazyky; buď dovalo svou univerzalitu nikoli na neodlišování, ale na zdůrazňování společných míst při určité různosti. Je pravda, že v různých prostředích se balanc univerzalizmu a partikularismu nedodržovala, což bylo dáno politicky, mocensky (např. němčina vytlačující slovanské jazyky ze střední Evropy), ale nicméně se někdy překvapivě setkáváme s jevy, které nelze vyložit ze schematického hlediska náboženského nebo národního.

Problém slovanských literatur je tu ještě jinak specifický. Vyplývá z osobitého postavení slovanských národů jako jejich nositelů (neexistence národních států, ztrácení národního jazyka, ničení národní kultury – problém takřka všech jižních, do značné míry i západních Slovanů; dobová izolovanost východních Slovanů od evropského vývoje – postupně od roku 1054, přes 1223–1240 až k prvním Romanovcům). Baroko je tu buď slaběji rozeznatelné, nebo je z pozdějšího hlediska národně emancipačního pokládáno za nepřátelské. To nicméně nebránilo objevovat stopy baroka i jinde: pojem barokový slavismus lze u nás číst výrazně od 60. let 20. století (D. Čyževskij, S. Mathausarová) a stopy tohoto směru se hledají a nacházejí v prostředích do této doby rozhodně nepokládaných za typicky barokní (např. V. Bechyňová našla baroko v Bulharsku) – důvody jsou nejen typologické, resp. poetologické, ale také genetické (Polsko – Bělorusko – Ukrajina – Rusko; Itálie – Balkán – Bulharsko). Zdá se tedy, že barokní fenomén fungoval nejen jako myšlenkový a tvárný princip, ale také jako podstatný globalizovaný a globalizující faktor.

Baroko jako typový, vnitřně diferencovaný kulturní a duchovní směr vzniká však nejen jako reflexe pokusů o partikularizaci a vnitřní proměnu tehdejšího světa, ale i jako důsledek světových změn a také jako přímý aktér složitých procesů, z nichž se posléze vynoří jakoby nové národní státy. Není divu, že se jeho dominance projevuje právě v 17. století, kdy stopy změn na charakteru Evropy vrcholí třicetiletou válkou, válkou krále a parlamentu v Anglii nebo tzv. smutou v Moskevské Rusi: myslím, že nehledě na četné knihy a studie, se 17. století jako ve všech oblastech vývojově zlomové nedoceňuje. Badatelé o jednotlivých národních kulturách však tvrdí: jak jinak vypadá Angli-

čan Shakespearovy nebo Donnovy doby a Lockeův gentleman z jeho *Essay Concerning Education* nebo ze stránek *The Tatler* nebo *The Spectator*, jak jinak vypadá střední Evropa plundrovaná od druhé pražské defenestrace k vestfálskému míru (slovo „plundern“ ostatně vzniklo právě tehdy), jak jinak vypadá východní Slovan doby Ivana III. nebo IV. a mladý pícaro Savva Grudcyn nebo Frol Skobejev sekulárních povídek ruského 17. století.

Baroko lze tedy v užším slova smyslu chápat jako jev historicky vymezený, nesoucí s sebou výrazné transformační důsledky spojené s katolickou protireformací, v širším slova smyslu jako jev typologický reflektující chaotičnost doby „vymknuté z kloubů“, současně však její dynamičnost, znejistění, narušenou víru v středověkého Boha a její obnovu založenou na subjektivně volním úsilí a emocionálním prožitku a extázi. Jestliže se manýrismus uvádí nejen jako tranzitivní jev mezi renesancí a barokem, ale také jako vývojová fáze každého jednotlivého směru, lze baroko také pokládat v jistém slova smyslu za kulturní a duchovní typus spojený se společenským otřesem (Nový svět, pokus o rozlomení jednotného, univerzálního světa), novým znejistěním, chaosem a dynamikou, pohybem – po němž přichází nástup řádu, většinou s převahou totalizujících, normativních prvků. Měli by si úlohy baroka nejen v literatuře, ale také ve společnosti jako jevu reflektujícího a reflektovaného, působícího, dítěte svého věku, ale také aktéra radikálních změn, výrazněji všimnout především historikové a sociologové zkoumající opakovanost historických jevů a formací a jejich vývojových mechanismů.

Vracím se zde k úvodní reflexi o povaze literárních směrů, jejich archaičnosti či dnešní funkčnosti: je poněkud paradoxní, že v době, kdy se o významu těchto literárněhistorických „labels“ často pochybuje, objevuje se návrat k přísné směrové klasifikaci literárního procesu. Je tomu tak často v literaturách slovanských, které byly po desetiletí vykládány jako zcela specifický celek, v němž se o tradičních kulturních formacích mluvilo jen někdy. Dochází tu tedy nyní k obnově jakéhosi evropského vývojového paradigmatu, přičemž se ovšem nezastírá jeho specifičnost a fázové posuny. V tomto smyslu mluvil V. Kožinov o rozsáhlé ruské renesanci jako vývojovém pásu táhnoucím se od 18. století po první třetinu 19. století, obrazně řečeno od Lomonosova k Puškinovi, do jehož řečiště se ukládají všechna základní starší i novější kulturní paradigmatata v jakési – komputerně řečeno – komprimované podobě; to zde také vede k pozdějším silným návratům některých epoch (Puškinův a Gribojedovův silný klasicismus, Gogolovo baroko ovlivněné pobytem v Římě, Dostojevského baroko a sentimentalismus).

Současně se v ruské literární historii začínají častěji užívat pojmy jako naturalismus, dekadence, surrealismus; například také v slovenské literární historii se objevují nebo dokonce nově rodí pojmy v minulosti zatlačované: specificky národní paradigmatata se

znovu začleňují do širších souvislostí, dokonce velmi výrazně: preromantismus, *biedermeier* a také baroko.

Jestliže se dříve baroko na Slovensku vymezovalo prostorem Trnavy se Societas Iesu, katolickou univerzitou a knihtiskárnou, později se baroko prostorově a časově značně rozšiřuje: probíhá jakési „sbírání“ slovenského baroka z různých pramenů, kde spojitosti jsou spíše obecnější rysy baroka jako takového včetně žánrové vícevrstevnatosti, stylového dynamismu, vícekulturnosti a vícejazyčnosti. Peter Benický (1603–1664) tvořící v slovenštině a maďarštině je toho dokladem.

Problémem baroka jako takového a baroka v slovanských literaturách zvláště je jeho estetická hodnota. Zatímco v minulosti se na tyto jevy hledělo často poněkud deformovaným prizmatem národně obrozenských snah 19. století, nyní jsme se už dostali přes tuto clonu blíže dobovým hodnotám a tím i hodnotám majícím obecněji přijatelný ráz. V slovanských literaturách, které jako takové mají jiné evoluční paradigma než literatury, jež se vyvíjely v příznivějším kulturně politickém řečišti, tvoří baroko důležitou historickou fázi a současně stimulující proud, který se tu vynoří, tu zase zapadne do hlubin písemnictví. Nutnost permanentní kompletace barokních jevů, objevování, edice a komentářů k novým textům, ale také zhodnocování a přehodnocování textů známých a jejich event. barokního charakteru, jak je vyjádřil M. Kopecký, shrnujeme do těchto bodů:

1. Cesta k poznání a pochopení baroka spočívá v důkladné analýze barokních osobností; 2. S tím je spojena ediční činnost; 3. Na to bezprostředně navazuje pojetí vícevrstevnatého, pluralitního baroka, které má v různých zemích a v různých prostředích jinou podobu; 4. K tomu je ovšem nezbytný dvojediný badatelský komplex – komparatistika a genologie; 5. Kolem portrétů barokních autorů a kolem žánrů v baroku kultivovaných nutno vytvořit kontextové sítě.

Lze uvést v podstatě dva důvody, proč má baroko tak významné místo v evoluci slovanských literatur, byť se to tak materiálově nezdá:

- 1) jeho subjektivně volní charakter, který jako by předjímá podobný ráz slovanských národních obrození, jež volními silami vyvolávají také představu blízkosti slovanských literatur, i když tu byly přerývy a snižování intenzity z důvodů známých.
- 2) Větev tzv. lidového baroka anticipovala úlohu folklóru za preromantismu a romantismu, jež byly nosnými pilíři slovanského literárního vývoje v 19. století.
- 3) Emocionalita baroka a jeho metafyzičnost byla blízká charakteru slovanských literatur obecně a překonávala teologická omezení, takže barokní momenty najdeme

např. i ve světově proslulé próze ruského „zlatého věku“ (běžná tematika „Dostojevskij a baroko“).

Často se za jinými směry skrývá v slovanských literaturách baroko v české literatuře (např. K. H. Mácha): důvody jsou různé, ale často mají ideologickou povahu (baroko jako projev rekatolizace a odnárodňování). Ve 20. století se baroko v podobě žánrů a stylů stává součástí cílevědomě budovaných návratů a hledání nového stylu, který by jednak korespondoval s avantgardními proudy, jednak jim vytvářel přirozenou oponenturu. Silné pociťování aktualizované historicity by bylo možné například v českém prostředí ukázat na Vladislavu Vančurovi a Jaroslavu Durychovi.

Obecně lze tedy baroko v slovanských literaturách charakterizovat jako klíčový proud, „převodovou páku“ dalšího literárního vývoje i skrytou stimulující potencialitu té či oné národní literatury, tedy jako jev kulturně areálový. Nepochybně na to působí i neustálé barokologické bádání, „kompletování“ baroka a jeho reinterpretace – tedy jevy, které jsou jako subjektivně volní vlastně také barokní.